

eleendő indíttatást és muníciót ahhoz, hogy a kezdő nyelvtanárok az elméleti fonetikai ismereteket sikerrel hasznosítsák a gyakorlatban is — s valóban gyakorlati fonetikussá váljanak? Nem válaszolhatunk igennel e kérdésre!) Épp ez a magyarázata annak, hogy a kiejtéstani tanítás legkritikusabb pontjain a nyelvtanár a logopédus segítségét kéri, mivel a kiejtés konzekvens javításának legjobb módszerét tőle remélheti. A nyelvtanár és a logopédus együttműködése a szakterületek kapcsolódását is jelzi, azt, hogy a nyelvet — és beszédet! — tanító pedagógusnak a pedagógia, a pszichológia, a nyelvtudomány, a leíró hangtan és a kontrasztív fonetika mellett a logopédia tapasztalatkinsét is fel kell használnia.

A címben feltett kérdésre — ti., hogy a magyar kiejtés tanítása idegen ajkúak számára beszédművelésnek tekintendő, vagy gyakorlati fonetikának nevezhetjük-e inkább, s hogy e tevékenységnek mekkora a rokonsági foka a logopédiával — a válasz helyenként, időnként és nyelvenként különböző lehet. A lényeg az, hogy a helyes kiejtés megtanítását a magyar nyelv tanára ne tekintse se reménytelennek, falra hányt borsónak, se fölösleges, időt rabló, perifériális feladatnak.

Munkáját minden bizonnyal eredményesebben végezhetné, ha erre a feladatra egyetemi tanulmányai során célirányosabb felkészítést kapna. Ugyanígy kívánatos az is, hogy a megindult hangtani kontrasztív vizsgálatok nagyobb lendületet kapjanak, s eredményeik a gyakorlatban, a nyelvoktatói munkában felhasználhatók, elérhetőek legyenek.

Csonka Csilla

Az -at/-et/-tat/-tet műveltető képzőről

A magyar mint idegen nyelv oktatása során szinte az első pillanattól probléma - mind elméletben, mind a tanári gyakorlatban - a képzők tanítása. A kezdetekkor ez abban jelentkezik, hogy el kell döntenünk, csak a (képzett) szót tanítjuk (pl. újság, egészség), vagy tudatosítjuk a képzőt is (itt: -ság/-ség képző), a későbbiekben pedig elsősorban abban, hogy eldöntsük, a képzők polyszemiáját milyen mértékben közvetítsük. Pl. az "éhes, csendes, zajos, szomjas, ügyes, postás, utas, egyes, kettes stb." szavak a legelső tanított szavaink közé tartoznak, de még sokáig (az Intézet-

ben hónapokig) nem tudatosítjuk az -s, -os/-as/-es/-ös képzőt. Ugyanez a helyzet az "eső, folyó, csengő, eladó, kutató stb." szavaknál (-ó/-ő képző), vagy például a "mondat, épület" szavaknál (-at/-et képző). S a sort még folytathatnánk.

Természetesen minden tankönyv próbál minél hamarabb a képző oldaláról is megközelíteni szócsoportokat, s erre a célra leginkább az -i melléknévképző alkalmas (Budapest - budapesti) a maga viszonylagos formai és szemantikai egyszerűségével. A következő ilyen "tudatosított" képző általában az "-ék" (Kovács - Kovácsék). S közben szinte észrevétlenül sajátítják el diákjaink a főnévi igenév "-ni,-ani/-eni" képzőjét és a "-né" (Szabó - Szabóné) asszonynévképzőt. Tehát mire az első komoly kihívás a "-hat/-het" deverbális verbum képző tanítása következik, már van némi előzmény a képzők tanításában, tanulásában.

A "-hat/-het" képző tanítás-módszertanilag sok rokonságot mutat az "-at/-et/-tat/-tet" képzővel, amely a tankönyvekben sorrendben mindig követi a "-hat/-het" képzőt (az igén ezzel szemben fordított a sorrend: vki csináltathat vmit, vki készíttethet vmit). Mindkettő deverbális verbum képző, s mindkettő az igék hatalmas csoportjához kapcsolható. S a -hat/-het képző által közvetített jelentéstöbblet is csak úgy magyarázható el, ha kilépünk a morfológiából, s segítségül hívjuk a mondattant - akár magyarul próbáljuk körülírni a jelenséget, akár idegen nyelvre akarjuk lefordítani: olvashatsz = tudsz olvasni, képes vagy olvasni, szabad olvasnod; du kannst lesen, du darfst lesen stb.

Amikor tehát eljutunk az "-at/-et/-tat/-tet" igeképzőhöz, már túljutottunk annak az elfogadtatásán, hogy *a magyar igerendszerben előfordul az a jelenség, hogy morfológiai eszközökkel (képzőkkel) fejezünk ki olyan jelentéstöbbletet, amely a legismertebb idegen nyelveken csak segédigés konstrukcióval adható vissza.* Erre építhetünk, erre visszautalhatunk.

A továbbiakban arra szeretnék kitérni, hogy milyen specifikus problémákkal találja szemben magát a magyart mint idegen nyelvet tanító tanár ezen a ponton, azaz akkor, amikor a tananyagban eljutunk a műveltető igék tanításához. A diákok már rendelkeznek egy bizonyos alapszókincssel - jelen cikk korpuszaként én is csak ezeket az igéket használom fel. Teszem ezt két okból is. Egyrészt azért, mert a műveltető igék tanításának csak azon problematikájával szeretnék itt és most foglalkozni, amellyel a képző legelső tanításakor szembesülünk, másrészt mert a diákok is csak ezekben az igékben "gondolkoznak", illetve "gondolkozhatnak". S ez már jelzi azt a problémát is, amely a nyelvészeti kézikönyvek használatakor a tanár számára jelentkezik.

A magyar anyanyelvűek számára írt nyelvészeti kézikönyvek felosztják csoportokra a műveltető képzős igéket, s általában megemlítene

1) igazi műveltető igéket, és 2) ál- vagy tökéletlen műveltető igéket. Illusztrálásukra ilyen példákat, példamondatokat hoznak: "Fejfát *csináltatok*.", "...pozdorjává *vereti* az érte küldött poroszlókat." (A mai magyar nyelv rendszere. 203. l.), "Ferenc ... *rakatja* a malom falát.", "Az életet szeretem. Azt, ami *lüktet*, azt, ami *vágtat* a vér rohamán." (A mai magyar nyelv. 126. l.) Hogy milyen távol állnak ezek a példamondatok attól, amire nekünk szükségünk lenne, mindenki számára világos. Mentségül szolgáljon, hogy ezek a kézikönyvek nem a magyar mint idegen nyelv oktatóinak, illetve tanulóinak íródtak.

A másik gond az ezekben a kézikönyvekben felsorolt képzők problematikája: a magyarban a műveltető képző nemcsak az "-at/-et/-tat/-tet", hanem többek között az "-ít" (áll→állít), a "-t" (kel→kelt), az "-szít" (fejlődik→fejleszt), a "-dít" (rándul→rándít), a "-jt" (szalad→szalajt) stb. Bár ez utóbbiak produktivitása össze sem hasonlítható az "-at/-et/-tat/-tet" képző elterjedtségével, szükséges és jogos a magyar anyanyelvűek számára, ha ezeket a képzőket rögtön együttesen tárgyaljuk. De felesleges és zavaró egy nyelv idegen nyelvként való tanításának, illetve tanulásának kezdetén.

Röviden térjünk ki arra, hogy mit jelent a műveltető ige terminus technikus: verbum faktitívum - kauzatívum. Minket most segítene, ha használhatnánk ezt a latin megnevezést (is), mert a tanítás során végig érezzük ezt a kettősséget, azaz hogy a magyarban van "tétető" (faktitív) és van "okozó" (kauzatív~causativ) ige a műveltető igék között.

Jelen cikkben három fő kérdéskörrel szeretnék részletesebben foglalkozni:

- I. Melyek az "-at/-et/-tat/-tet" képző kapcsolódási szabályai?
- II. Mely igékhez járulhat a képző és mely igékhez nem?
- III. Milyen típusú jelentésváltozást hoz létre a képző az alapigéhez képest?

I) Melyek az "at/-et/ tat/-tet" képző kapcsolódási szabályai?

Amennyire nem probléma ez a magyar anyanyelvűeknek (még akkor sem, ha bizonyos esetekben a magyarok is elbizonytalanodnak a helyesírást illetően, pl. vki megértet vkivel vmit, vki épített vkivel vmit stb. típusú szavak esetében), annyira komoly gond ez a külföldieknek. Jó és elegendő ennek a problémának a megválaszolására a tankönyvek táblázata:

"-at/-et"	1 szótagú szavaknál msh+t végű szavaknál	pl. ír →írat, pl. fest →festet, választ →választat
"-tat/-tet"	több szótagú szavaknál mgh+t végű szavaknál <u>Kivételek:</u>	pl. olvas →olvastat, pl. nyit →nyittat, épít →építtet pl.él →éltet, bújik →bújztat

Természetesen külön meg kell tanítanunk a rendhagyó igék műveltető képzős alakjait: eszik →etet, szik →itat, tesz →tetet (régies:tétet), visz →vitet, vesz →vetet, hisz →hitet, alszik →altat, fekszik →fektet, ugrik →ugrat, nő →növeszt(!), lő →lövet.

A tankönyvek általában utalnak rá, hogy nincs ilyen képzős alakja a van, a jön és a megy igéknek, valamint hogy néhány igéből nem képezhetünk műveltető igét, pl. kap, kiderül, törődik, találkozik, vágyik, akar stb. (Kovácsi Mária: Itt magyarul beszélnek II. 330. l.)

Haladóbb szinten érdemes megemlíteni, hogy néha mindkét képző hozzájárulhat ugyanazon igéhez, s ilyenkor jelentésmódosulás jön létre: folyik →folyat~folytat, vág →vágat~vágtat.

II) Mely igékhez járulhat a képző és mely igékhez nem?

Valójában nem tudunk választ adni arra, miért nem járulhat a képző néhány igéhez, s köztük néhány nagyon is fontos alapigéhez. A jelentés maga nem ad fogódzót, hiszen pl.:

vki <u>jut</u> vhova → vki <u>juttat</u> vkit vhova	vki <u>támogat</u> vkit → vki <u>támogattat</u> vkit
vki <u>kerül</u> vhova → Ø	vki <u>segít</u> vkinek → Ø
vki <u>ér</u> vhova → Ø	
vki <u>(be)tér</u> vhova → Ø	vki <u>felel</u> vmire → vki <u>feleltet</u> vkit (!)
vki <u>érkezik</u> vhova → Ø	vki <u>válaszol</u> vmire → Ø
vki <u>gondolkozik</u> vmin → vki <u>elgondolkoztat</u> vkit vmin	
vki <u>gondol</u> vmire → Ø	stb.

A következő legfontosabb igék tartoznak ide (ábécé sorrendben):

akar, cigarettázik, dohányzik, előz, ér, érkezik, érdekel, fél, gondol, győz, halad, jön, kap, kerül, örül, segít, száll, szól, találkozik, tanul, tér, válaszol, van stb.

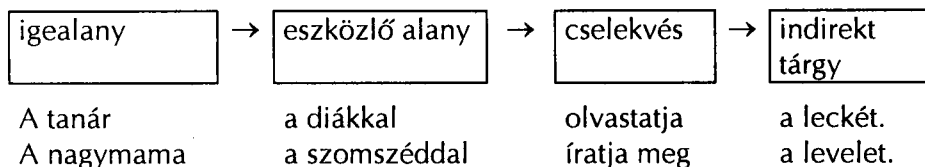
III) Milyen jelentésmódosulást hoz létre a képző az alapigéhez képest?

Ez az a problémakör, amelyért tulajdonképpen a cikk íródott. Nagyon szerteágazó kérdéshalmaz, amelynél csak fő vonalakban lehet csoportokat megadni, s a csoportok közti határok mindenkor nagyon összemósódnak. A *megtaníthatóság gyakorlati igénye hozta létre ezeket a csoportosításokat*, ám igazából a végére sem lehet jutni a kérdésnek, mert sokszor ugyanakkor az igének az egyik jelentéséből lehet műveltető képzős alakot létrehozni (vki /az étteremben/ rendel vmit → vki rendeltet vkivel vmit), a másik jelentéséből viszont nem (az orvos rendel → ∅), illetve néha az alapige igekötős variációja vagy visszaható névmásos formája egészen új jelentést hordoz (pl. vki hallgat → vki elhallgattat vkit, vki hallgat vmit → vki meghallgattat vmit vkivel; vki tesz vmit → vki tetet vkivel vmit ~ vki teteti magát stb.)

Három fő csoport formálódik ki: 1) valódi műveltető igék, 2) nem valódi műveltető igék, 3) extra jelentésű műveltető képzős igék.

1) Valódi műveltető igék

Ezekre és csak ezekre az igékre vonatkozik az ismert rajz:

Ide tartoznak a következő leggyakoribb igék (ábécé sorrendben):

befejez → befejeztet, csinál → csináltat, dob → dobat, énekel → énekeltet, fest → festet, fizet → fizettet, foglal → foglaltat, hoz → hozat, húz → húzat, ígér → (meg)ígértet, ír → írat, ismétel → ismételtet, javít → javítottat, keres → kerestet, készít → készítettet, mesél → meséltet, mos → mosat, néz → (meg)nézet, nevel → neveltet, olvas → olvasat, rúg → rú-

gat, szállít → szállítat, szeret → (meg)szerettet, tanít → taníttat, takarít → takaríttat, tesz → tetet, vásárol → vásároltat, végez → végeztet, ver → vetet, vesz → vetet, vezet → vezettet, visz → vitet, zár → (be)zárat stb.

Mint a példák mutatják, számomra csak azok az igék tartoznak ebbe a csoportba, amelyeknél felismerhető a cselekvés szándékos tételése, és a -val/-vel ragos határozó (eszközölő alany) kithető, tehát a *séma teljes vagy teljessé tehető*.

Talán helyesebb lenne, ha a "tárgy"-at tágabb értelemben értelmezhetnénk, ha az "indirekt tárgy" helyett "indirekt bővítmény"-t használnánk (azzal a megszorítással, hogy ez az esetek többségében tárgyi bővítmény, ám lehet határozói bővítmény is), mert a mi szempontunkból nincs különbség a következő két mondat között:

Az apa	a szomszédal	hívatta ki	az orvost.
Az apa	a szomszédal	telefonáltatott	az orvosnak.

Más megközelítés a tárgy szempontjából osztja fel a műveltető képzős igéket, s ebből a szempontból ezek lennének a faktitív vagy tételő műveltető igék.

Megjegyezzük, hogy bizonyos igéknél elmaradhat az eszközölő alany (A férj figyelteti a feleségét.), másoknál pedig az indirekt tárgy (A gyerekek a nagymamával meséltetnek.), de ez nem változtat azon a tényen, hogy ezek az igék ebbe a csoportba tartoznak. Néha egészen érdekes jelentéssűrítések lépnek fel:

Kovácsék festetnek.	←	(vki <u>festet</u> vkivel vmit)
Éva, hívatnak!	←	(vki <u>hívat</u> vkit vkivel)

2) Nem valódi műveltető igék

Az igealany saját partnerét a cselekvésben vagy a cselekvés tárgyát a cselekvés elvégzésére/eltűrésére ösztönzi/kényszeríti, vagy az ige alapjelentésében meglevő állapotba juttatja:

igealany	→	cselekvés	→	direkt tárgy
Az anya		sétáltatja		a gyereket.
A nővér		eteti		a beteget.
A színész		megnevezteti		a közönséget.
A nagymama		pihenteti		a szemét.

Néhány valódi műveltető ige is fel tudja venni ezt a struktúrát, ezek kettős (faktitív és kausatív) természetűek, pl.:

Az óvónő	énekelteni	a gyerekeket.
A tanár	olvastatja	a diákokat.

Megjegyzendő, hogy a "direkt tárgy-on" (ha az élőlény) szinte mindig felismerhető a függőségi/alárendeltségi viszony (gyerek, diák, beteg, idős ember, kutya, ló stb.), "tetszik nem tetszik" alapon nekik meg kell tenniük az alanytól kiinduló cselekvést.

Érdekes alcsoportot képeznek ebben a kategóriában a "vki ismertet vmit vkivel", "vki tudat vmit vkivel", "vki éreztet vmit vkivel" típusú igék. Struktúrájuk első ránézésre ugyanaz, mint a "vki csináltat vmit vkivel", de míg ez utóbbinál a "vkivel" eszközölő alany (Nagyné csináltatott egy kosztümöt a varrónővel.), az előbbieknél a "vkivel" a részeshatározó funkciójában álló eszközhatározó:

A mérnök	(meg)ismerteti	a munkásokkal	a tervet.
A fiú	tudatta	a családjával	a jó hírt.
(vö: A tanár	elmondta	a diákoknak	a házirendet.)

Ahogy az I. csoport néhány tagjából lehet jelentéssűrítő konstrukciót létrehozni, ugyanúgy lehet a II. csoport néhány tagját egyszerűsíteni:

A professzor	vizsgáztat.
A színész	szórakoztat.

A következő leggyakoribb igék tartoznak ide (ábécé sorrendben):

alszik → altat, beszél → beszéltet, búcsúzik → búcsúztat, dolgozik → dolgoztat, ebédel → ebédeltet, eszik → etet, fekszik → fektet, felel → feleltet, fut → futtat, fürdik → fürdet/füröszt, gyógyít → gyógyíttat, iszik → itat, lép → léptet, mosolyog → (meg)mosolyogtat, működik → működtet, napozik → napoztat, nevet → nevettet, nyaral → nyaraltat, öltözik → öltöztet, pihen → pihentet, sétál → sétáltat, siet → siettet, sír → sírat(!), szórakozik → szórakoztat, utazik → utaztat, ül → ültet, vacsorázik → vacsoráztat, változik → (meg)változtat, vár → várat, (le)vetkőzik → (le)vetkőztet, vizsgázik → vizsgáztat stb.

Ezek az igék a cselekvő (tárgyas) igékkel mutatnak sok hasonlóságot, s a tárgy szempontjából történő felosztás szerint "kauzatív", "okozó" igéknek is hívják őket.

(Ezen a csoporton belül alcsoportokat nem lehet megnyugtatóan létrehozni, mert itt is, mint általában mindenhol, a határok nem élesek, s az egyes kategóriák tulajdonságai itt is, ott is megjelennek.)

Néha felmerül a kérdés, mit lehet tenni, ha ennél a csoportnál akarunk eszközlő alanyt a mondatba beépíteni, pl.: Az anya *megetette* a gyereket (nagymama). → Az anya *megkérte* a *nagymamát*, hogy etesse meg a gyereket. A válasz tehát a körülírás.

3) Extra jelentésű műveltető képzős igék

Diákjaink egyrészt maguktól is "alkotnak" műveltető képzős igéket (a kreativitásra mi is biztatjuk őket), másrészt felismerik, s a tanultak alapján igyekeznek értelmezni a származéki igék jelentését. A tapasztalat szerint még mindig az a legegyszerűbb, ha megállunk minden egyes (ebbe a csoportba tartozó) igénél, s elmondjuk, példamondatokkal illusztráljuk, hogy mi is az ige jelentése - azzal együtt vagy annak ellenére, hogy ott van rajta a műveltető képző.

A következő leggyakoribb igék tartoznak ide (ábécé sorrendben):

csókol → vki csókol vkit, ég → vki éget vmit/ vmi éget vkit, elfelejt/elfeled → vki/vmi elfeledtet vmit vkivel, él → vki éltet vkit/ vmi éltet vkit, érez → vki éreztet vmit vkivel~vkivel szemben, ért → vki megérteti magát vhogyan (pl. kézzel-lábbal), folyik → vki folyat vmit/ vki folytat vmit, foglalkozik → vki foglalkoztat vkit/ vmi foglalkoztat vkit, hallgat → vki (meg)hallgattat vmit vkivel/ vki (el)hallgattat vkit, hibázik → vki hibáztat vkit vmiért, ismer → vki (meg)ismerteti vmit vkivel, jár → vki járat vkit vhoval/ vki járat vmit, pihen → vki pihenteti vmijét/ vmi pihentet vkit, sajnál → vki sajnáltatja magát vmiért, sír → vki sírat vkit/ vki (meg)ríkat vkit, tud → vki tudat vkivel vmit, ül → vki (le)ültet vkit/ vki ültet vmit stb.

Összefoglalás:

Az "-at/-et/-tat/-tet" műveltető képző tanítása több és komplexebb feladat, mint csak egy képző használatának megtanítása, hiszen itt egyidejűleg a "műveltetés" kifejezésének módját is el kell sajátíttatnunk a diákokkal.

Annál mindenképpen többet és behatóbban kell ezzel a témával foglalkoznunk, mint ahogy ezt általában a kezdő nyelvkönyvek teszik, olyan részletességgel viszont nem, ahogy ezt a magyarok számára készült kézikönyvek tárgyalják. Ezen kézikönyvek klasszifikálása nekünk túl rész-

letező, az egyes csoportok meglétét olyan szavakkal bizonyítják, amelyek még sokáig ismeretlenek marad(hat)nak diákjaink számára, irodalmi idézet-példamondataik pedig nem visznek közelebb a jelenség megértéséhez.

Nekünk, a magyart idegen nyelvként tanító tanároknak (és diákjainknak is) *könnyen érthető és megjegyezhető felosztásra, valamint olyan, könnyedén oda-vissza transzformálható köznyelvi példamondatokra (és sok-sok gyakorlatra) van szükségünk, amelyek e jelenség elsajátítását egyértelműen elősegítik.*

Irodalom:

A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. Budapest, 1970.; Bencédy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné: A mai magyar nyelv. Budapest, 1971.; Nyelvművelő Kézikönyv. Budapest, 1985.; Erdős József–Kozma Endre–Prileszky Csilla–Uhrman György: Színes Magyar Nyelvkönyv I.II. Budapest. 1979.; Kovács Mária: Itt magyarul beszélnek I. II. Budapest, 1993.; Somos Béla: 1000 szó magyarul. Budapest, 1994.; Chikán Ildikó–Csonka Csilla–Garay Melinda: Magyar nyelvkönyv. Közgazdász szakirány. Budapest 1996. (Kézirat); Rácz Endre–Takács Etel: Kis magyar nyelvtan. Budapest, 1987.; József Tompa: Kleine Ungarische Grammatik. Budapest, 1985.; Keresztes László: Gyakorlati Magyar Nyelvtan. Debreceni Nyári Egyetem.1992.; Magyar Leíró Nyelvtani Segédkönyv. Budapest, 1994.